Биро за развој на образованието
Министерство за образование и наука

КОНЦЕПЦИЈА ЗА ОТКРИВАЊЕ И РАБОТА СО ТАЛЕНТИРАНИ И НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Скопје, 2026 година

СОДРЖИНА

I. ВОВЕД И ОСНОВИ ЗА ИЗРАБОТКА НА КОНЦЕПЦИЈАТА 4
I.1. Национални основи за изработка на Концепцијата 4
I.2. Потреба од системски пристап кон надареноста и талентираноста 5
I.3. Состојби и потреби во основното образование 6
I.4. Научни и меѓународни основи 7
I.5. Појдовни определби на македонскиот модел 7

II. ПОИМНА И КОНЦЕПЦИСКА РАМКА 8
II.1. Надареност и талентираност 8
II.2. Развојна и повеќедимензионална природа 9
II.3. Подрачја на манифестирање 10
II.4. Манифестирање на високите способности во воспитно-образовниот процес 10
II.5. Различни профили на талентирани и надарени ученици 11

III. ВРЕДНОСТИ И ПРИНЦИПИ 11
III.1. Достоинство, еднакви можности и правичност 12
III.2. Инклузивност, различност и културна чувствителност 12
III.3. Развојност и разновидност на пристапите 12
III.4. Добросостојба и целосен развој на личноста 12
III.5. Персонализација, учество и автономија на ученикот 13
III.6. Партнерство и споделена одговорност 13
III.7. Етичност, доверливост, пропорционалност и одговорно постапување 13

IV. ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ТАЛЕНТИРАНИТЕ И НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ 13
IV.1. Цел и концепциска поставеност 13
IV.2. Принципи на препознавањето и идентификацијата 15
IV.3. Фази, постапки, извори и носители на процесот 15
IV.4. Ученици кај кои потенцијалот потешко се препознава 18
IV.5. Резултати, документација, заштитни механизми и системски предуслови 19

V. МЕРКИ И АКТИВНОСТИ ЗА ВОСПИТНО-ОБРАЗОВНА РАБОТА СО ТАЛЕНТИРАНИТЕ И НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ 20
V.1. Цел и поставеност на мерките и активностите 20
V.2. Мерки во редовната настава 21
V.3. Проширени можности во училиштето и надвор од него 22
V.4. Натпревари, смотри и јавно претставување на постигнувањата 23
V.5. Индивидуално планирање, менторство и социо-емоционална поддршка 24
V.6. Забрзано напредување 24
V.7. Стимулирање, награди и стипендии 25
V.8. Организација, улоги и следење на поддршката 26
V.9. Стручни документи и услови за спроведување 26

VI. УПРАВУВАЊЕ, УЛОГИ И ОДГОВОРНОСТИ 27
VI.1. Училишен тим и координатор за талентирани и надарени ученици 28
VI.2. Професионален развој и ресурси 29
VI.3. Документација, евиденција и заштита на податоците 30

VII. ТРАНЗИЦИЈА И КОНТИНУИТЕТ НА ПОДДРШКАТА 31
VII.1. Појдовна определба 31
VII.2. Принципи на континуитетот 31
VII.3. Континуитет низ основното образование 32
VII.4. Премин кон средно образование 32
VII.5. Континуитет за учениците изложени на поголем ризик од непрепознавање 32
VII.6. Улоги и одговорности 32
VII.7. Следење на континуитетот 33

VIII. СЛЕДЕЊЕ, ВРЕДНУВАЊЕ И ИЗВЕСТУВАЊЕ 33
VIII.1. Рамка и индикатори за следење 34
VIII.2. Следење и самоевалуација на училишно ниво 35
VIII.3. Следење и вреднување на системско ниво 35
VIII.4. Национално известување и користење на резултатите 36

I. ВОВЕД И ОСНОВИ ЗА ИЗРАБОТКА НА КОНЦЕПЦИЈАТА

I.1. Национални основи за изработка на Концепцијата

Изработката на Концепцијата се заснова на законската, стратешката и концепциската рамка на основното образование во Република Северна Македонија, на досегашните национални искуства, како и на современите научни и стручни сознанија за развојот и образованието на талентираните и надарените ученици.

Непосредна правна основа претставува Законот за основното образование, кој меѓу целите на основното образование ја утврдува поддршката на талентираните и надарените ученици во различни области. Согласно член 34 став (1), министерот, на предлог на Бирото за развој на образованието, донесува Концепција за откривање и работа со талентирани и надарени ученици, а со став (4) е определено дека со неа се уредуваат нивното препознавање и идентификација, како и мерките и активностите за работа. Концепцијата ја почитува законската терминологија, а поимното и развојното разбирање на надареноста и талентираноста го разработува врз основа на современите научни и стручни сознанија. Со тоа ова подрачје се поставува како составен дел на системот на основното образование, а не како повремена активност на одделни училишта.[1]

Поширокатa стратешка основа е поставена со Стратегијата за образование 2026–2032 со Акциски план 2026–2028, која во приоритетната област „Основно образование“ го поврзува унапредувањето на квалитетот на наставата со диференцирани и индивидуализирани пристапи и со воспоставување систем за идентификација, поддршка и стимулирање на талентираните ученици. Концепцијата ја разработува оваа стратешка определба преку национална рамка за препознавање, идентификација и континуирана воспитно-образовна поддршка.[2]

Концепцијата се поврзува и со определбите од Стратешкиот план на Министерството за образование и наука 2026–2028 и Програмата за работа на Владата 2024–2028, со кои се предвидува развивање систем за препознавање и поддршка на талентираните и надарените ученици, унапредување на воспитно-образовната работа, менторството, поврзувањето со надворешни ресурси и институции и поддршката на учениците, наставниците и семејствата.[3][4]

Концепцијата за основно образование претставува непосредна концепциска основа за овој документ. Нејзините определби за образование насочено кон ученикот, еднаквост, правичност, инклузивност, почитување на индивидуалните разлики, развивање компетенции и обезбедување можности за напредување согласно способностите и интересите се основа и за системското уредување на работата со талентираните и надарените ученици.[5]

---

1 Закон за основното образование, консолидиран текст, член 34.

2 Министерство за образование и наука, Стратегија за образование 2026–2032 со Акциски план 2026–2028, приоритетна област „Основно образование“, мерка 2.6.

3 Министерство за образование и наука, Стратешки план на Министерството за образование и наука 2026–2028.

4 Влада на Република Северна Македонија, Програма за работа на Владата 2024–2028.

5 Биро за развој на образованието, Концепција за основно образование.

Националните стандарди за постигањата на учениците на крајот од основното образование го насочуваат воспитно-образовниот процес кон развивање знаења, вештини, ставови и вредности во различни подрачја. Нивната широка поставеност е значајна и за разбирањето на надареноста и талентираноста, бидејќи потенцијалите можат да се манифестираат во различни подрачја и не се препознаваат исклучиво преку оценките или постигнувањата во одделни наставни предмети.[6]

Релевантна основа претставува и Концепцијата за инклузивно образование, особено определбата образовниот систем да ги препознава различните потреби на учениците и да обезбедува услови за нивно учество, учење и напредување. Поддршката на талентираните и надарените ученици, во таа смисла, е составен дел на системот што ги почитува индивидуалните разлики и создава услови секој ученик да го развива сопствениот потенцијал.[7]

Концепцијата се поврзува и со законите и подзаконските акти со кои се уредуваат професионалните компетенции и професионалниот развој на наставниците, стручните соработници и директорите, стручната и развојната дејност на Бирото за развој на образованието, квалитетот на воспитно-образовната работа и следењето и вреднувањето на постигањата на учениците и работата на училиштата.

На овој начин не се воспоставува издвоен или паралелен систем, туку се надградува постојниот систем на основното образование и се поврзуваат неговите законски, стратешки, програмски и стручни механизми во функционална рамка за препознавање и развивање на потенцијалите на учениците.

I.2. Потреба од системски пристап кон надареноста и талентираноста

Секој ученик треба да има можност да ги развива своите способности и потенцијали до највисокото ниво што може да го достигне. Тоа подразбира образовниот систем да ги препознава индивидуалните разлики и да обезбедува соодветни услови и поддршка и за учениците кои покажуваат високи потенцијали, изразени способности, интереси, креативност или постигнувања во едно или повеќе подрачја.

Надареноста и талентираноста се сложени и развојни појави. Тие не се манифестираат на ист начин кај сите ученици, ниту се подеднакво видливи во сите развојни периоди и образовни ситуации. Кај определени ученици високите потенцијали рано се изразуваат преку брзо напредување или високи постигнувања, додека кај други можат подолго време да останат недоволно видливи. Нивното манифестирање зависи од индивидуалните карактеристики на ученикот, но и од можностите за учење, поддршката и искуствата што му се достапни.

Поради тоа, препознавањето не се сведува на еднократно тестирање, висок училиштен успех или резултат на натпревар. Потребен е континуиран процес во кој потенцијалите се забележуваат во различни ситуации, се следат во текот на времето и се согледуваат преку повеќе извори на информации и различни облици на активност.

---

[6] Биро за развој на образованието, Национални стандарди за постигањата на учениците на крајот од основното образование.

[7] Министерство за образование и наука и Биро за развој на образованието, Концепција за инклузивно образование.

Во оваа Концепција, откривањето се разбира како поширок и континуиран развоен процес што ги опфаќа препознавањето, создавањето можности за манифестирање и развивање на потенцијалот, следењето на напредувањето и повеќекритериумската идентификација. Идентификацијата не претставува цел сама за себе, туку основа за планирање и обезбедување соодветна воспитно-образовна поддршка.

Системскиот пристап ги поврзува препознавањето и следењето на потенцијалите, создавањето можности за нивно манифестирање и развивање, идентификацијата, планирањето и реализацијата на поддршката и континуираното следење на развојот и напредувањето на ученикот.

I.3. Состојби и потреби во основното образование

Во Република Северна Македонија постојат законски и концепциски основи, како и национални истражувања и стручни искуства поврзани со препознавањето и поддршката на талентираните и надарените ученици. Тие претставуваат појдовна основа за воспоставување системски модел што во сите основни училишта ги поврзува препознавањето, развивањето и следењето на потенцијалот, идентификацијата, воспитно-образовната поддршка и следењето на напредувањето.

Во постојната практика надареноста често се поистоветува со високи оценки, награди и резултати на натпревари. Овие постигнувања можат да бидат значајни показатели, но не се доволни за препознавање на сите ученици со висок потенцијал. Потребно е системот да ги препознава и учениците кај кои способностите се манифестираат преку оригинално решавање проблеми, креативност, продлабочени интереси, брзо усвојување и поврзување на знаењата, истражувачка љубопитност или други релевантни показатели.

Работата со талентираните и надарените ученици не треба да се ограничува на додатна настава, натпревари и активности надвор од редовната настава. Поддршката започнува во редовниот воспитно-образовен процес, преку приспособување на содржините, методите, задачите, темпото и сложеноста и преку можности за самостојно, проблемско и истражувачко учење.

Посебно внимание е потребно за учениците чии потенцијали можат да останат непрепознаени поради социјални, економски, културни, јазични, развојни или други околности, како и за учениците кај кои високите способности се јавуваат истовремено со тешкотии во учењето, попреченост или други образовни потреби. Системот треба да обезбедува различни можности ученикот да го покаже својот потенцијал и соодветна поддршка пред и по идентификацијата.

Оттука произлегува потребата од национална рамка што ќе обезбеди заеднички принципи, јасни улоги и одговорности, континуитет на поддршката и стручна основа за развивање протоколи, инструменти и материјали за практична примена.

I.4. Научни и меѓународни основи

При изработката на Концепцијата се земаат предвид современите научни сознанија и релевантните меѓународни искуства во областа на надареноста и развојот на талентите. Тие упатуваат на напуштање на тесното разбирање според кое надареноста се изедначува само со висока општа интелигенција и на воспоставување развоен пристап што ги

поврзува способностите, креативноста, мотивацијата, можностите за учење и влијанието на средината.

Научна основа на Концепцијата претставуваат повеќедимензионалното сфаќање на надареноста и поврзаноста на способностите, креативноста и посветеноста на задачата (Џозеф Рензули), разликувањето меѓу природниот потенцијал и систематски развиениот талент (Франсоа Гање), како и развојното сфаќање според кое преминувањето од потенцијал кон високо постигнување бара време, соодветни можности, стручна поддршка и различни облици на учење (Рена Суботник, Паула Олшевски-Кубилиус и Френк Ворел). Овие сознанија се користат како научна основа, без преземање единствена дефиниција, модел или однапред определен праг за идентификација.[8]

Меѓународните искуства покажуваат дека одржливиот систем ги поврзува раното и континуираното препознавање, повеќекритериумската идентификација, поддршката во редовната настава, индивидуализираното планирање, менторството, вклучувањето надворешни стручни ресурси и следењето на напредувањето. Овие искуства се приспособуваат на законската рамка, организацијата на основното образование, институционалните надлежности и расположливите стручни ресурси во Република Северна Македонија.

I.5. Појдовни определби на македонскиот модел

Со Концепцијата се поставува основата за развоен, правичен, повеќекритериумски и системски модел на откривање и работа со талентираните и надарените ученици. Моделот поаѓа од потенцијалот на ученикот и од потребата тој навремено да се препознае, да се поттикнува и да се развива, без предвремено или трајно категоризирање.

Процесот има континуиран и флексибилен карактер и се одвива во текот на основното образование. Препознавањето и идентификацијата не се врзуваат исклучиво за определена возраст, одделение или единечен момент, бидејќи потенцијалите можат да станат видливи и да се развиваат во различни периоди и образовни ситуации.

Идентификацијата се заснова на повеќе критериуми, методи и извори на информации. Ниту еден поединечен показател – тест, оценка, мислење на наставник, резултат на натпревар или друг податок – не претставува самостојна основа за идентификација. Стручната процена се формира преку поврзување на сознанијата за способностите, интересите, креативноста, мотивацијата, постигнувањата, начинот на учење и развојот на ученикот.

Моделот се заснова на координиран и мултидисциплинарен пристап. Наставниците, стручните соработници, директорот, училишниот тим за талентирани и надарени ученици и другите релевантни стручни лица имаат различни, но меѓусебно поврзани улоги. Родителите, односно старателите се партнери и значаен извор на информации, а ученикот, согласно возраста и зрелоста, учествува во планирањето и следењето на сопственото учење и развој.

---

[8] Renzulli, J. S. (1978). What makes giftedness? Reexamining a definition. Phi Delta Kappan, 60(3), 180–184; Gagné, F. (2004). Transforming gifts into talents: The DMGT as a developmental theory. High Ability Studies, 15(2), 119–147; Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education. Psychological Science in the Public Interest, 12(1), 3–54.

Основата на поддршката е редовната настава. Диференцијацијата и индивидуализацијата, збогатувањето и продлабочувањето, задачите од повисоко когнитивно ниво, проблемското и истражувачкото учење, флексибилното темпо и можностите за избор и самостојна работа му овозможуваат на ученикот да напредува согласно сопствените потенцијали. Поддршката може да се проширува преку проектни и воннаставни активности, менторство, истражувачка работа и соработка со високообразовни, научни, културни и други стручни институции и лица.

Поддршката се планира според индивидуалниот профил и потребите на ученикот и се приспособува согласно неговото напредување, интереси и развојни потреби. Нејзините ефекти континуирано се следат и вреднуваат, а сознанијата од следењето се користат за понатамошно планирање и приспособување.

Правичноста е составна определба на моделот. Посебно внимание се посветува на учениците чиј висок потенцијал може да остане прикриен поради неповолни услови, културни или јазични специфики, тешкотии во учењето или развојот, недоволна мотивација или пониски училишни постигнувања. Околностите во кои ученикот расте и учи не смеат да претставуваат пречка за препознавање и развивање на неговиот потенцијал.

Концепцијата ги утврдува националните определби, основните функции на системот и рамката за распределба на одговорностите. Конкретните инструменти, тестови, скали, критериуми, обрасци и детални постапки се развиваат преку придружни стручни документи. Пред нивната редовна примена, прашањата што создаваат нови права, обврски, овластувања, формални евиденции, правни последици или финансиски импликации се уредуваат со соодветни законски и подзаконски акти.

Суштината на македонскиот модел не е во елитистичко издвојување или трајно етикетирање на учениците, туку во создавање систем што навремено ги препознава нивните потенцијали, им обезбедува можности да ги развиваат и воспоставува континуирана, соодветна и правична воспитно-образовна поддршка.

II. ПОИМНА И КОНЦЕПЦИСКА РАМКА

II.1. Надареност и талентираност

Надареноста и талентираноста се сложени, повеќедимензионални и развојни појави што произлегуваат од заемното дејство на способностите, креативноста, мотивацијата, интересите, личните карактеристики, можностите за учење и поддршката од средината. Во Концепцијата, изразот „висок потенцијал“ се користи описно за способности и развојни можности што можат да се манифестираат и да се развиваат над вообичаено очекуваното за возраста и искуствата на ученикот; тој не претставува посебна правна категорија или однапред утврдена ознака.

Надареноста се разбира како изразен потенцијал во едно или во повеќе подрачја, кој му овозможува на ученикот да учи, да разбира, да создава, да решава сложени проблеми или да напредува на начин и со темпо што се разликуваат од вообичаено очекуваните за ученици со споредлива возраст, искуства и можности за учење.

Талентираност се однесува на развиено и видливо високо ниво на знаења, вештини, компетентност, творечки способности или постигнувања во определено подрачје. Таа се развива врз основа на потенцијалите на ученикот, преку учење, вежбање, искуство, мотивација, посветеност и соодветна поддршка.[9]

Трансформацијата на потенцијалот во развиен талент е под влијание на интраперсонални фактори, како што се мотивацијата, истрајноста, самодовербата, саморегулацијата и независноста, како и на средински фактори, меѓу кои семејството, наставниците, врсниците, можностите за учење и достапните ресурси.

Разликувањето меѓу надареност како потенцијал и талентираност како развиена компетентност или постигнување има аналитичка и развојна функција и не подразбира нивно строго одвојување. Тие се дел од единствен процес во кој потенцијалите, под влијание на личните и срединските фактори, можат да се развиваат во високи нивоа на компетентност, творештво и постигнување.

Концепцијата го користи изразот „талентирани и надарени ученици“ согласно законската терминологија и со него ги опфаќа учениците со изразени високи способности или постигнувања, како и оние со препознаен висок потенцијал што сè уште не е целосно развиен или видлив. Препознавање е континуирано педагошко забележување показатели; идентификација е структурирана повеќекритериумска стручна постапка; профил е интегриран опис на способностите и потребите; а поддршка се мерките и активностите за развивање на потенцијалот. Поимите служат за планирање поддршка, а не за трајно категоризирање или рангирање на учениците.

II.2. Развојна и повеќедимензионална природа

Концепцијата поаѓа од определбата дека надареност и талентираност не се непроменливи својства утврдени еднаш засекогаш. Нивното манифестирање и развивање зависат од заемното дејство на способностите и другите лични карактеристики со квалитетот и разновидноста на можностите за учење, поддршката од наставниците и семејството, достапноста на менторство и други ресурси и поширокиte социјални и културни услови.

Високите способности не се изразуваат на ист начин кај сите ученици, ниту се подеднакво видливи во сите развојни периоди и образовни ситуации. Кај определени ученици тие се манифестираат преку брзо учење и високи постигнувања, а кај други преку оригинално мислење, изразена љубопитност, продлабочен интерес, способност за решавање сложени проблеми, творештво, практични вештини, претприемливост, лидерство или посветеност на определено подрачје.

Ученикот може да покажува висок потенцијал во едно или во повеќе подрачја, додека неговиот когнитивен, емоционален, социјален и психомоторен развој може да се одвива со различно темпо. Поради тоа, профилот на ученикот не се определува преку единствена листа на карактеристики, туку преку целосно согледување на способностите, интересите,

[9] Gagné, F. (1990). Toward a differentiated model of giftedness and talent. In N. Colangelo & G. A. Davis (Eds.), Handbook of Gifted Education (pp. 65–80). Allyn & Bacon.

начините на учење, мотивацијата, креативноста, постигнувањата, добросостојбата и образовните потреби во конкретниот развоен и социјален контекст.[10]

II.3. Подрачја на манифестирање

Надареноста и талентираноста можат да се манифестираат во различни и заемно поврзани подрачја: општи интелектуални и академски способности; јазично и литературно изразување; математика, природни науки и технологија; информатика и дигитално творештво; општествени и хуманистички области; музичка, ликовна, сценска и друга уметничка дејност; технички, практични и иновативни способности; спортски и психомоторни способности; креативност, претприемливост и лидерство, како и во други подрачја во кои ученикот покажува изразен потенцијал, интерес или постигнување.

Наведените подрачја не претставуваат затворена класификација, ниту основа за строго разграничување меѓу надареноста и талентираноста. Потенцијалот може да се изразува интердисциплинарно, да опфаќа повеќе способности и да се менува и развива во зависност од возраста, искуствата и можностите што му се обезбедени на ученикот.

II.4. Манифестирање на високите способности во воспитно-образовниот процес

Во воспитно-образовниот процес високиот потенцијал може да се манифестира преку побрзо и полесно усвојување знаења и вештини; потреба од помал број повторувања; продлабочено разбирање и поврзување на поими; напредно расудување и примена на сложени стратегии за решавање проблеми; оригинални идеи, прашања, решенија или творечки продукти; долготраен и продлабочен интерес; изразена самостојност, истрајност и внатрешна мотивација; практична умешност или постигнувања што значително ги надминуваат вообичаените развојни и образовни очекувања.

Показателите се толкуваат во однос на ученици од иста или слична возраст, но и со споредливи претходни искуства, јазични и културни услови и можности за користење релевантни образовни ресурси. На тој начин се избегнува социјалните, економските, географските или други разлики во достапните можности да се толкуваат како разлики во потенцијалот.

Карактеристиките и показателите на висок потенцијал не се задолжително присутни кај секој ученик, ниту се манифестираат со еднаков интензитет и во секоја ситуација. На нивната видливост можат да влијаат возраста, социо-емоционалните особености, јазичната и културната средина, претходните можности за учење, попреченоста или тешкотиите во учењето, семејните и социјалните услови и очекувањата од средината.

Високиот училиштен успех, сам по себе, не претставува доволен показател за надареност или талентираност. Истовремено, ниските, нерамномерните или пониски од очекуваните постигнувања не го исклучуваат постоењето висок потенцијал. Во Концепцијата, потпостигање означува несообразност меѓу потенцијалите на ученикот и неговите остварени постигнувања, која може да произлегува од недоволен предизвик, непрепознаени потреби, намалена мотивација, неповолни услови или други лични и средински фактори.

[10] Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education. Psychological Science in the Public Interest, 12(1), 3–54.

Показателите се користат како основа за систематско набљудување, обезбедување различни можности за манифестирање и развивање на потенцијалот и прибирање дополнителни сознанија. Тие не претставуваат конечна контролна листа, самостоен критериум или основа за автоматско определување и категоризирање на ученикот.

II.5. Различни профили на талентирани и надарени ученици

Талентираните и надарените ученици не претставуваат хомогена група. Тие се разликуваат според подрачјето и степенот на изразеност на способностите, начинот и темпото на учење, мотивацијата, креативноста, личните и социо-емоционалните карактеристики, постигнувањата, животните искуства и поддршката што ја добиваат.

Кај дел од учениците високиот потенцијал е лесно видлив преку постојано високи постигнувања. Кај други може да се манифестира преку нестандардни идеи, интензивни интереси или способности што не се целосно опфатени со редовната настава. Определени ученици го прикриваат потенцијалот заради прифаќање од врсниците, а кај други недоволниот предизвик, неповолните услови, јазичните и културните разлики или непрепознаените потреби можат да доведат до потпостигање и намалена мотивација.

Посебно внимание е потребно кај двојно исклучителните ученици, кај кои високите способности се јавуваат истовремено со попреченост, специфични тешкотии во учењето, нарушување на вниманието или други развојни и образовни потреби. Кај нив силните страни и тешкотиите можат заемно да се прикриваат, поради што потенцијалот може да остане непрепознаен, а поддршката да биде насочена само кон тешкотиите или само кон високите способности.[11]

Различните профили и поимите во ова поглавје не се користат за трајно распоредување на учениците во категории. Нивната функција е да го насочат препознавањето и стручната проценка кон целосно согледување на ученикот и кон определување поддршка што ги развива неговите силни страни, ги намалува пречките, ја поддржува добросостојбата и периодично се преиспитува согласно развојот и напредувањето.

III. ВРЕДНОСТИ И ПРИНЦИПИ

Концепцијата се темели врз почитувањето на достоинството, правата и најдобриот интерес на секој ученик. Вредноста на ученикот не зависи од неговите способности, постигања, социјално потекло или од степенот на развиеност на неговите потенцијали. Образовниот систем создава услови различните способности и потенцијали навремено да се препознаваат, развиваат и поддржуваат, со учество на ученикот во прашањата што го засегаат, соодветно на неговата возраст и зрелост.[12]

Врз оваа основа, препознавањето, идентификацијата и воспитно-образовната работа со талентираните и надарените ученици се засноваат врз следните заемно поврзани вредности и принципи.

---

[11] Betts, G. T., & Neihart, M. (1988). Profiles of the gifted and talented. Gifted Child Quarterly, 32(2), 248–253; Neihart, M., & Betts, G. T. (2010). Revised Profiles of the Gifted and Talented.

[12] Обединети нации (1989). Конвенција за правата на детето, особено членовите 2, 3, 12 и 29.

III.1. Достоинство, еднакви можности и правичност

Секој ученик има право на квалитетно образование и на можности за развивање на сопствените потенцијали. Еднаквите можности подразбираат недискриминирачки пристап до препознавање, идентификација и поддршка, како и намалување на влијанието на економските, социјалните, културните, јазичните, семејните, географските и другите околности врз образовниот развој.

Правичноста не значи идентичен образовен третман, туку обезбедување поддршка соодветна на способностите, интересите, потребите и развојните карактеристики на ученикот. Основната училишна поддршка се обезбедува без трошок за семејството и не смее да зависи од неговата можност да обезбеди приватна проценка, менторство, опрема или друга надворешна услуга.

III.2. Инклузивност, различност и културна чувствителност

Инклузивноста подразбира почитување на разновидноста на способностите, интересите, развојните профили, темпото и начините на учење, со активно учество и чувство на припадност во училишната заедница. Поддршката се обезбедува без создавање статусни хиерархии, етикетирање, стигматизација или социјална изолација.

Културната и јазичната чувствителност бара потенцијалот да се согледува во контекстот во кој ученикот расте, учи и ги изразува своите интереси. Се обезбедуваат пристапни и јазично соодветни можности, како и различни начини ученикот да го покаже потенцијалот. Посебно внимание се посветува на учениците од социјално ранливи и маргинализирани групи, од рурални и просторно изолирани средини, на учениците со прикриен потенцијал или потпостигање и на двојно исклучителните ученици.

III.3. Развојност и разновидност на пристапите

Надареноста и талентираноста се развојни појави чие манифестирање зависи од заемното дејство на способностите, интересите, мотивацијата, креативноста, можностите за учење и поддршката од средината. Затоа, согледувањето на потенцијалот е континуирано и се заснова врз разновидни извори, начини на манифестирање и стручни согледувања, соодветно на возраста, подрачјето и околностите на ученикот.

Идентификацијата не е цел сама за себе и не води кон трајно категоризирање на ученикот. Нејзината функција е да придонесе за разбирање на индивидуалниот профил и за обезбедување соодветна воспитно-образовна поддршка.

III.4. Добросостојба и целосен развој на личноста

Развивањето на високите потенцијали е поврзано со целосниот развој на личноста во интелектуалната, емоционалната, социјалната, моралната, творечката и физичката димензија. Надареноста не создава обврска за постојано високи постигања, ниту оправдува несразмерен притисок врз ученикот. Поддршката обезбедува соодветен предизвик, ја штити добросостојбата и ги зема предвид мотивацијата, односите со врсниците, чувството на припадност и социо-емоционалните потреби.

III.5. Персонализација, учество и автономија на ученикот

Поддршката се заснова врз индивидуалниот профил на способности, интереси, потреби и начини на учење и се приспособува на развојот и напредувањето на ученикот. Ученикот, соодветно на возраста и зрелоста, се информира и учествува во определувањето на развојните насоки и можностите за учење. Со тоа се поттикнуваат неговата автономија, одговорност и способност за информирано донесување одлуки.

III.6. Партнерство и споделена одговорност

Препознавањето, развивањето на потенцијалите и обезбедувањето поддршка се темелат врз партнерство и споделена одговорност меѓу ученикот, семејството, училиштето, надлежните институции и поширокатa заедница, секој во рамките на своите надлежности и професионални улоги. Соработката со родителите, односно старателите, е континуирана и двонасочна, но пристапот до поддршка не зависи од нивната информираност, ресурси или можност да го застапуваат детето.

Кога потребите и потенцијалите на ученикот го налагаат тоа, училиштето воспоставува соработка со релевантни институции, здруженија и стручни лица. Партнерствата ги прошируваат можностите за учење и развој и се воспоставуваат со почитување на најдобриот интерес и безбедноста на ученикот.

III.7. Етичност, доверливост, пропорционалност и одговорно постапување

Постапувањето е стручно, транспарентно, непристрасно и насочено кон најдобриот интерес на ученикот. Постапките и документацијата се пропорционални на неговите потреби и не создаваат непотребно административно оптоварување. Приватноста и личните податоци се заштитуваат, а информациите се прибираат, користат и споделуваат само во обем неопходен за утврдената цел и согласно важечките прописи.

Овие вредности и принципи се применуваат во сите делови на Концепцијата и претставуваат основа за разработување на постапките, протоколите, инструментите, стручните насоки и програмите за професионален развој.

IV. ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ТАЛЕНТИРАНИТЕ И НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

IV.1. Цел и концепциска поставеност

Препознавањето и идентификацијата на талентираните и надарените ученици се дел од единствен, континуиран и развоен процес чија основна цел е навремено да се утврдат потенцијалите, интересите, силните страни и воспитно-образовните потреби на ученикот и да се обезбеди соодветна поддршка за нивно развивање. Процесот не е насочен кон издвојување, рангирање или етикетирање на учениците, туку кон создавање услови секој ученик да напредува согласно сопствените можности.

Надареноста се разгледува како развоен потенцијал, а талентираноста како развиена компетентност, творечко постигнување или изведба во определено подрачје. И двете се развиваат во заемно дејство меѓу способностите, креативноста, мотивацијата, личните карактеристики и условите во средината (Renzulli; Gagné). Поради тоа, препознавањето и идентификацијата се поврзуваат со воспитно-образовната работа: на ученикот најнапред

му се обезбедуваат соодветни можности да го покаже и развива потенцијалот, а реакцијата и напредувањето се следат и се користат како дополнителен извор на докази.[13]

Системот се заснова на циклично поврзани процеси: **препознавање → развивање и следење на потенцијалот → идентификација → планирање и реализација на поддршката → следење и повторно проценување**. Фазите не се секогаш строго последователни. Во зависност од возраста, подрачјето на потенцијалот и потребите на ученикот, определена фаза може да трае подолго, да се повтори или да се спроведува паралелно со друга фаза.

Препознавањето започнува во редовната настава и во другите училишни и вонучилишни активности. Идентификацијата се спроведува кога се прибрани доволно разновидни и релевантни докази за да се утврди индивидуалниот профил на способности, потенцијали и образовни потреби. Одлуките се засноваат на повеќе критериуми, повеќе извори и повеќе методи и не смеат да зависат од еден тест, една оценка, натпреварувачки резултат или мислење на едно лице.

Графички приказ 1. Развоен и цикличен модел на системот

IV.2. Принципи на препознавањето и идентификацијата

Засновани врз општите вредности и принципи на Концепцијата, процесите на препознавање и идентификација ги имаат следниве специфични одлики:

[13] Renzulli, J. S. (2005). The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity; Gagné, F. (2004). “Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory.” High Ability Studies, 15(2), 119–147.

- **развојност и континуитет** – потенцијалот се следи во подолг временски период и во различни ситуации, а проценката се преиспитува согласно развојот и ефектите од поддршката;
- **повеќекритериумски и повеќеизворен пристап** – се комбинираат податоци од систематско набљудување, ученички продукти и портфолио, постигнувања, разговори, проценки и, кога е потребно, стандардизирани инструменти;
- **мултидисциплинарност и споделена стручна одговорност** – во процесот учествуваат наставниците, стручните соработници и други релевантни стручни лица, секој во рамките на своите компетенции;
- **правичност и културна чувствителност –** се применуваат постапки што го намалуваат влијанието на јазичните, социјалните и културните разлики, како и на пристрасностите поврзани со полот и другите релевантни основи**;**
- **учество на ученикот и партнерство со родителите/старателите** – ученикот, согласно возраста и зрелоста, учествува во согледувањето на сопствените интереси, цели и потреби, а родителите/старателите се навремено информирани и вклучени;
- **стручност, етичност и доверливост** – инструментите и протоколите ги применуваат лица со соодветни квалификации, а податоците се прибираат само во обем потребен за донесување воспитно-образовни одлуки и планирање на поддршката и се чуваат и користат согласно прописите за заштита на личните податоци;
- **економичност и функционалност** – постапките се вградуваат во редовната работа на училиштето и не создаваат непотребна административна оптовареност.

Препознавањето и идентификацијата мора да бидат доволно чувствителни за да ги опфатат и учениците чиј потенцијал не се манифестира преку високи оценки или вообичаени училишни постигнувања. Правичноста не значи примена на еднаква постапка за сите, туку создавање можност секој ученик да го покаже потенцијалот на начин соодветен на неговите карактеристики и околности.

IV.3. Фази, постапки, извори и носители на процесот

Прва фаза: препознавање на показатели за висок потенцијал

Препознавањето се спроведува континуирано, првенствено во редовната настава. Наставникот систематски го набљудува начинот на кој ученикот учи, поставува прашања, решава проблеми, создава оригинални продукти, ги поврзува сознанијата, покажува интерес и истрајност и реагира на сложени и предизвикувачки задачи. Се следат и брзината и длабочината на учењето, потребата од поголем предизвик, креативноста, самостојноста и специфичните способности во одделни подрачја.

За да се намали субјективноста, наставникот користи однапред утврдени категории за набљудување и прибира разновидни докази: белешки од систематско набљудување, чек-листи и скали за проценка, примероци од ученички работи, портфолио, проектни и истражувачки продукти, резултати од сложени и отворени задачи, податоци за интересите и мотивацијата и релевантни постигнувања. Во проценката може да се вклучат информации од ученикот, родителите/старателите, други наставници, соучениците и стручни лица или ментори надвор од училиштето. Секоја информација се разгледува во контекст и не се користи како самостојна основа за идентификација.

Иницијативата може да ја даде наставник, стручен соработник, родител/старател, ученикот преку самономинација или друго релевантно лице. Таа се разгледува врз основа на расположливите сознанија и не претставува потврда за идентификација. Училишниот тим за талентирани и надарени ученици (во натамошниот текст: училиштен тим) утврдува кои дополнителни можности за учење, извори и облици на следење се потребни.

Втора фаза: развивање и следење на потенцијалот

На ученикот му се обезбедуваат збогатени, продлабочени и предизвикувачки можности за учење во рамките на редовната настава и во други училишни активности. Тие може да вклучуваат диференцирани и отворени задачи, проектна и истражувачка работа, флексибилно темпо, дополнителни извори, решавање реални проблеми, учество во клубови и секции и соработка со ментор.

Целта на оваа фаза е истовремено да се развива потенцијалот и да се приберат поверодостојни докази за начинот на кој ученикот реагира на зголемен предизвик. Се следат напредувањето, квалитетот и сложеноста на работата, самостојноста, истрајноста, креативноста, мотивацијата и потребата од понатамошно приспособување. Овој пристап овозможува проценката да се заснова и на покажаниот развој во соодветни услови, а не само на претходните можности и постигнувања на ученикот (Subotnik, Olszewski-Kubilius и Worrell).[14]

Наставникот го документира напредувањето, а училишниот тим периодично ги разгледува доказите заедно со ученикот и родителите/старателите. Врз основа на насоките од националниот протокол, тимот предлага преминување кон стручна идентификација или продолжување на развивањето и следењето. Независно од исходот од ова разгледување, на ученикот му се обезбедува соодветна воспитно-образовна поддршка, а следењето продолжува само кога за тоа постои оправдана стручна причина.

Трета фаза: стручна идентификација

Идентификацијата е стручно утврдување на индивидуалниот профил на способности, потенцијали, интереси, постигнувања и воспитно-образовни потреби. Таа се спроведува врз основа на претходно прибрани податоци и, кога е потребно, дополнителна проценка.

Во зависност од целта и подрачјето, може да се користат следниве категории инструменти и извори:

- стандардизирани инструменти за процена на општите и специфичните интелектуални способности;
- инструменти и постапки за процена на креативноста;
- инструменти за согледување на мотивацијата, интересите, истрајноста и релевантните личносни и социо-емоционални карактеристики;
- скали за проценка од страна на наставникот, структурирани набљудувања и интервјуа;

[14] Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). “Rethinking Giftedness and Gifted Education: A Proposed Direction Forward Based on Psychological Science.” Psychological Science in the Public Interest, 12(1), 3–54.

- портфолио, ученички трудови, изведби и постигнувања;
- задачи и процени соодветни на специфичното подрачје на талентот;
- разговор со ученикот и родителите/старателите и анализа на релевантната педагошка документација.

Педагошкото следење и психолошката проценка се различни, но комплементарни стручни постапки. Наставникот и педагогот обезбедуваат сознанија за учењето, однесувањето, интересите и развојот на потенцијалот во воспитно-образовниот контекст, додека психологот е одговорен за примената и толкувањето на психолошките инструменти. Стандардизираните психолошки инструменти ги применува и толкува квалификуван и овластен психолог, со информирање и согласност кога е правно потребна. Инструментите што се користат за нормативно споредување и за стручни одлуки за идентификација треба да имаат соодветна валидност, доверливост, норми и културна и јазична применливост. Ако се користат други извори или адаптирани материјали, нивната информативна вредност се толкува ограничено и никогаш како единствена основа за одлука.[15]

Педагогот го анализира образовниот контекст, начинот на учење и ефектите од поддршката и ја координира педагошката компонента на планирањето. Наставникот обезбедува докази од наставата и специфичните изведби. Психологот ја планира и спроведува психолошката проценка и обезбедува советодавна поддршка во рамките на своите компетенции. Училишниот тим ги интегрира сознанијата и подготвува интегриран стручен предлог за образовните потреби и поддршката. За одделни подрачја, по потреба се вклучува соодветно стручно лице. Кога училиштето нема стручен капацитет, случајот е сложен или е потребна независна проценка, се обезбедува упатување до надлежна или овластена институција. Семејството не се условува да обезбеди приватна проценка.

Интегрираниот стручен предлог ги поврзува релевантните педагошки, психолошки и други стручни наоди во образложен индивидуален профил, со подрачја на потенцијал, развојни и образовни потреби, услови за напредување и препораки за поддршка, а не со категоричка ознака. Училишниот тим има координативна и стручна улога и не ја презема одговорноста на психологот за психолошките наоди, ниту надлежноста на органите што донесуваат одлуки согласно закон. При различни или недоволно усогласени наоди се прибираат дополнителни податоци, се продолжува следењето или се бара второ стручно мислење.

Четврта фаза: планирање, поддршка и повторно проценување

Врз основа на индивидуалниот профил, училиштето, во соработка со ученикот и родителите/старателите, планира воспитно-образовна поддршка. Планот ги поврзува целите, формите на работа, наставните приспособувања, одговорните лица, ресурсите, формативното следење и периодите за ревизија. Тој не е ист со индивидуалниот образовен план од системот на инклузивното образование; нивната поврзаност дополнително се уредува за ученик со посебни образовни потреби.

Идентификацијата не е услов ученикот да добие почетна збогатена поддршка, ниту е завршна точка на процесот. Ако следењето покаже дека применетата поддршка не создава

[15] Pfeiffer, S. I. (2015). Essentials of Gifted Assessment. Wiley.

соодветен предизвик или не одговара на потребите, планот се менува, се прибираат нови докази и, по потреба, се врши повторно проценување.

Училишен тим и распределба на одговорностите

Училиштето воспоставува училиштен тим за талентирани и надарени ученици и определува координатор, на начин утврден со закон, подзаконски акт или со друг соодветен акт донесен за примена на Концепцијата. Во тимот учествуваат наставници, педагог, психолог и други стручни соработници согласно кадровскиот состав и потребите, а по потреба и надворешни стручни лица. Координаторот се определува функционално, според компетенциите и организациските услови, без намалување на стручните стандарди.

Наставникот препознава, документира, обезбедува збогатени можности и го следи напредувањето. Педагогот го координира педагошкото следење, учествува во анализата на податоците и планирањето на поддршката. Психологот ја планира и спроведува психолошката проценка во рамките на своите компетенции и обезбедува советодавна поддршка. Директорот обезбедува организациски услови, време, професионален развој и соработка со надворешни институции. Тимот ги обединува доказите, го изготвува интегрираниот стручен предлог, го координира планот за поддршка и го следи неговото спроведување.

IV.4. Ученици кај кои потенцијалот потешко се препознава

Посебно внимание се посветува на учениците кај кои високиот потенцијал е прикриен, нерамномерно развиен или не се изразува преку вообичаени училишни постигнувања. Во оваа група може да бидат:

- ученици со исклучително висок потенцијал и неусогласен когнитивен, емоционален и социјален развој;
- ученици со висок потенцијал и истовремени тешкотии во учењето, попреченост или други образовни потреби, односно двојно исклучителни ученици;
- ученици чии постигнувања се пониски од нивните можности поради недоволен предизвик, ниска мотивација, неповолни искуства, анксиозност или други лични и средински фактори;
- ученици од социјално и економски неповолни средини, рурални средини, различни јазични и културни заедници или ученици со ограничени можности за пристап до дополнителни образовни содржини;
- ученици чиј потенцијал се манифестира во специфични подрачја, надвор од вообичаените форми на училишно оценување.

Кај овие ученици се применуваат повеќе начини за покажување на потенцијалот, подолг период на набљудување, соодветни јазични и пристапни приспособувања и проценка во услови во кои претходно им биле обезбедени реални можности за учење. Истовремено се согледуваат силните страни и тешкотиите, без едните да ги прикриваат другите. За двојно исклучителните ученици поддршката се планира интегрирано, така што паралелно се развива потенцијалот и се обезбедува поддршка за тешкотиите.

IV.5. Резултати, документација, заштитни механизми и системски предуслови

Резултатот е документиран индивидуален профил и препорака за поддршка. Ученикот, соодветно на возраста и зрелоста, и родителите/старателите се информираат за текот, наодите и препораките, можат да дадат мислење и имаат пристап согласно важечките прописи. На другите вклучени лица им се соопштуваат само информациите неопходни за поддршката.

Училиштето води функционална документација за текот на постапката, користените извори, интегрираниот стручен предлог, договорената поддршка и напредувањето. Документацијата не треба да создава паралелен административен систем, туку да се поврзе со постојното педагошко евидентирање и со ученичкото портфолио. При премин во друго одделение, училиште или степен на образование се обезбедува континуитет на релевантните информации и поддршката, согласно прописите за заштита на личните податоци.

Заштитните механизми опфаќаат информирање; согласност за специјализирано тестирање и размена на податоци кога е правно потребна; учество на ученикот; второ стручно мислење, приговор или преиспитување; ограничен пристап до податоците; забрана за дискриминација и етикетирање; периодично разгледување на заклучоците и проверка на правичноста. Несогласувањето на родителот/старателот или одбивањето на ученикот се евидентираат и се разгледуваат со почитување на правата и најдобриот интерес, без автоматски прекин на основната училишна поддршка.

За доследна и споредлива примена на Концепцијата, по нејзиното донесување, надлежните институции подготвуваат пакет стручни и оперативни документи. Тој опфаќа:

- национален протокол за препознавање, развивање, следење, идентификација и упатување, со влезни патишта, рокови, задолжителни извори, начин на одлучување и потпишување на интегрираниот стручен предлог, период на разгледување и постапување при различни наоди, несогласување или одбивање;
- насоки и обрасци за систематско набљудување, номинација и прибирање докази;
- структура и критериуми за ученичко портфолио;
- рамка за избор, адаптација, стандардизација и професионална примена на инструментите;
- матрица на критериуми и извори на докази по подрачја и развојни периоди;
- образец за стручен извештај и индивидуален профил;
- образец и насоки за индивидуален план за воспитно-образовна поддршка;
- постапка за второ стручно мислење, приговор и преиспитување, како и за вклучување надворешни стручни лица и упатување до надлежна стручна институција;
- обрасци и насоки за информирање, согласност, пристап, размена, доверливост и заштита на податоците;
- показатели за следење на напредувањето, ефектите од поддршката и правичноста на системот;
- програми за професионален развој на наставниците, стручните соработници, членовите на училишните тимови и директорите.

Бирото за развој на образованието, во рамките на своите надлежности и во соработка со Министерството за образование и наука, високообразовните и научните установи и релевантните професионални здруженија, ја обезбедува стручната основа за развивање и унапредување на овие документи. Начинот на организација на надворешната стручна проценка, критериумите за овластување и системот за обезбедување квалитет дополнително се уредуваат со соодветни акти. На тој начин Концепцијата ја поставува политиката и архитектурата на системот, а стручните документи обезбедуваат негово доследно и применливо операционализирање.

За обезбедување стручност, еднаква достапност и споредливост на постапките се воспоставува национален стручен капацитет за психолошка и психометриска поддршка на идентификацијата. Оваа функција може да се организира во рамките на овластена високообразовна или научна установа, стручен институт или друг со закон определен субјект. Таа опфаќа избор и стручна процена на инструментите, обезбедување лиценци, превод и културно-јазична адаптација, пилотирање и национална стандардизација, изработка на норми и прирачници, обука и супервизија на психолозите, безбедно чување и контролирана дистрибуција, второ стручно мислење и периодична проверка на валидноста, правичноста и можната пристрасност. Пред воспоставувањето, Министерството за образование и наука, во соработка со Бирото, високообразовните и научните установи и професионалните здруженија, подготвува анализа на изводливоста и предлог-модел за организација, финансирање и обезбедување квалитет.

V. МЕРКИ И АКТИВНОСТИ ЗА ВОСПИТНО-ОБРАЗОВНА РАБОТА СО ТАЛЕНТИРАНИТЕ И НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

V.1. Цел и поставеност на мерките и активностите

Согласно член 34 од Законот за основното образование, со Концепцијата се уредуваат препознавањето и идентификацијата на талентираните и надарените ученици, како и мерките и активностите за работа со нив.[16] Оттука, препознавањето и идентификацијата не претставуваат завршна цел, туку основа за навремено планирање и обезбедување воспитно-образовна поддршка што овозможува развивање на потенцијалите, интересите, креативноста и добросостојбата на ученикот.

Мерките и активностите се определуваат според индивидуалниот профил, подрачјето и развиеноста на потенцијалот, интересите, начинот и темпото на учење и социо-емоционалните потреби. Профилот се поврзува со развојни цели, конкретни наставни приспособувања, формативно следење и периодична ревизија на мерките. Формите не претставуваат задолжителна хиерархија, туку се избираат и комбинираат согласно напредувањето и реакцијата на ученикот.

Основното начело е поддршката најнапред да се обезбедува во редовната настава, во природната и инклузивна средина на одделението. Кога тоа не е доволно, таа се проширува преку училишни програми, проекти, менторство, натпревари, соработка со надворешни стручни лица и установи и други специјализирани можности. Забрзаното

[16] Закон за основното образование, член 34, Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија.

напредување се разгледува како посебна можност кога е стручно оправдано и нормативно овозможено.

Ваквата поставеност е во согласност со современите европски пристапи, според кои поддршката е развојна, флексибилна и поврзана со следењето на ученикот, а редовната настава, збогатувањето, индивидуалното планирање, менторството и надворешните можности претставуваат меѓусебно поврзани компоненти на единствен систем.[17]

Графички приказ 2. Континуум на воспитно-образовна поддршка

V.2. Мерки во редовната настава

Редовната настава е основното место за работа со талентираните и надарените ученици. Наставникот ја приспособува наставата согласно предзнаењата, интересите и можностите на ученикот, без трајно да го издвојува од врсничката група и без поддршката да ја сведе на задавање поголем број исти задачи.

Мерките во редовната настава опфаќаат:

- диференцијација и индивидуализација на содржините, задачите, методите, темпото и очекуваните продукти;
- збогатување и продлабочување на учењето преку пошироки и посложени содржини, меѓупредметно поврзување и примена на знаењата во нови ситуации;
- задачи од повисоко когнитивно ниво, отворени проблеми, истражување, аргументирање, експериментирање и творечко изразување;

[17] Koncept prepoznavanja nadarjenih otrok, učencev in dijakov ter vzgojno-izobraževalnega dela z njimi; Smjernice za rad s darovitom djecom i učenicima; Stručno uputstvo za prepoznavanje, podršku i praćenje obrazovanja i vaspitanja učenika i učenica sa izuzetnim sposobnostima.

- флексибилно темпо и оптимизирање на времето за содржини што ученикот веќе ги совладал;
- можност за избор на тема, начин на работа, извор, продукт или начин на презентирање;
- самостојна, проектна, проблемска и истражувачка работа;
- повремено флексибилно групирање на ученици со сродни интереси или потреби;
- формативна повратна информација, самопроценка и учество на ученикот во поставувањето цели.

Збогатувањето претставува квалитативно проширување на можностите за учење, а продлабочувањето овозможува посложено разбирање, поврзување и самостојна примена во подрачјето на интерес. Приспособувањето се планира врз основа на јасна проценка на она што ученикот веќе го знае и може да го направи. Наставникот избира мерки што создаваат соодветен предизвик, но не предизвикуваат непотребно преоптоварување.

Воспитно-образовната поддршка се насочува и кон развивање на креативноста, внатрешната мотивација, саморегулацијата и метакогнитивните стратегии. Преку задачи со отворен крај, проблемско и истражувачко учење, можности за избор и самостојно поставување цели, ученикот се поттикнува да создава оригинални решенија, да го следи сопствениот напредок и да ги приспособува стратегиите за учење. Приспособувањето може да опфати и намалување на непотребното повторување на веќе совладаните содржини, во рамките на целите и стандардите утврдени со наставната програма.

Овие мерки може да започнат уште во фазата на препознавање и не се условени со завршена формална идентификација. Наставникот го следи ефектот, зачувува избрани ученички продукти и прибира кратки и релевантни записи за напредувањето. Сознанијата се користат и за понатамошно планирање на работата и, кога е потребно, како дел од доказите во постапката на идентификација.

V.3. Проширени можности во училиштето и надвор од него

Училиштето обезбедува поширок избор на активности преку кои учениците можат да ги истражуваат интересите, да ги развиваат специфичните способности и да создаваат продукти со повисок степен на сложеност. Според потребите на учениците и расположливите ресурси, може да се организираат додатна настава, клубови и секции, предметни и меѓупредметни проекти, истражувачки групи, работилници, дебати, изложби, настапи, смотри, ученички конференции, кампови, летни школи и јавни презентации.

За активностите се определуваат целта и очекуваните резултати, носителот или менторот, времетраењето, ресурсите и начинот на формативно следење. Нивните ефекти се разгледуваат во однос на индивидуалниот профил и развојните цели, а сознанијата служат за приспособување на наставата и ревизија на поддршката, за активностите да не претставуваат само дополнителен обем на обврски.

Кога училиштето нема соодветна експертиза или услови, воспоставува соработка со друго училиште, високообразовна или научна установа, културна институција, спортска организација, акредитирано здружение, стопански субјект или друг релевантен партнер. Соработката може да опфати надворешно менторство, лабораториска и истражувачка

работа, користење специјализирана опрема, учество во програми и проекти и поврзување со ученици со сродни интереси.

Училиштето ја задржува одговорноста за поддршката и кога активностите се реализираат надвор од него. За надворешниот партнер или ментор се проверуваат стручноста и соодветноста за работа со деца и се уредуваат целта, надзорот, безбедноста, одговорноста, доверливоста, користењето на ученичките продукти и интелектуалната сопственост, евентуалниот надомест, повратната информација и условите за прекин на ангажманот. Согласност се обезбедува кога е потребна.

Основната училишна поддршка се обезбедува без трошок за семејството. Посебно се планира пристапот за учениците од рурални и оддалечени средини и за оние чии семејства не можат да ги покријат трошоците за дополнителни можности. Може да се користат меѓуучилишна соработка, регионални програми, дигитално менторство, споделени ресурси и финансиска или логистичка поддршка.

Во соработка меѓу надлежните институции, единиците на локалната самоуправа, училиштата, високообразовните и научните установи и другите релевантни партнери можат да се развиваат програми, истражувачки активности, летни школи, кампови и други форми на поддршка на национално или регионално ниво.

V.4. Натпревари, смотри и јавно претставување на постигнувањата

Натпреварите, смотрите и другите форми на јавно претставување им овозможуваат на учениците да работат кон предизвикувачки цели, да се сретнат со врсници со сродни интереси, да добијат стручна повратна информација и да ги претстават знаењата, вештините, истражувачките резултати, творбите и изведбите.

Во основното образование натпреварите по одделни предмети се организираат согласно посебниот правилник за начинот и поблиските критериуми за нивно организирање и изведување на општинско, регионално и државно ниво и преку здруженија на наставници што имаат соодветна акредитација.[18] Училиштето ги информира учениците за достапните можности, обезбедува правична постапка за вклучување и организира стручна и менторска подготовка.

Учеството е доброволно и се заснова на интересот, подготвеноста и добросостојбата на ученикот. Натпреварувачкиот резултат е релевантен показател за постигнување во определено подрачје, но не е задолжителен услов за препознавање или поддршка, ниту единствен доказ за надареност и талентираност. Поддршка се обезбедува и за учениците чиј потенцијал се изразува преку долгорочна истражувачка работа, иновативни решенија, уметнички продукти, изведби, проекти или други форми што не се опфатени со натпреварите.

Подготовката не треба да се сведе на краткорочно вежбање за резултат. Таа се поврзува со продлабочено учење, развој на самостојноста, креативноста и истрајноста и со учење како ученикот да се справува и со успехот и со неуспехот. Кога е потребно, се

[18] Правилник за начинот и поблиските критериуми на организирање и изведување на натпреварите на учениците по одделни предмети на општинско, регионално и државно ниво во основното образование; Правилник за образецот на барањето и потребната документација за издавање акредитација на здруженија на наставници за организирање натпревари.

обезбедуваат разумни приспособувања за двојно исклучителните ученици и за учениците со попреченост, согласно важечките правила.

Училиштето ги евидентира релевантните активности и постигнувања во портфолиото на ученикот и ги зема предвид при планирањето и ревидирањето на поддршката. Доколку резултатот создава право на награда или друга поддршка, училиштето навремено го информира ученикот и родителот/старателот и им обезбедува потребна документациска поддршка.

V.5. Индивидуално планирање, менторство и социо-емоционална поддршка

Кога потребите на ученикот бараат подолготрајна, посложена или координирана работа, училишниот тим, со ученикот и родителот/старателот, изработува индивидуален план за воспитно-образовна поддршка. Тој е педагошки документ за поврзување на профилот со мерките и не претставува индивидуален образовен план од системот на инклузивното образование. Кога ученикот има и посебни образовни потреби, документите се усогласуваат согласно прописите и стручните насоки, без непотребно удвојување.

Планот содржи краток профил; подрачје на потенцијалот; интереси и потреби; развојни и образовни цели; наставни приспособувања и други активности; менторска и советодавна поддршка; носители, ресурси и временска рамка; показатели и начини на формативно следење; и период за ревизија. Неговиот обем е пропорционален: кратка форма за едноставни мерки и подетален план за долгорочна работа со повеќе носители.

Училишниот ментор може да биде наставник или стручен соработник со соодветни компетенции и познавање на подрачјето. Тој му помага на ученикот да постави развојни цели, договара задачи и проекти, обезбедува повратна информација и ја координира работата со другите наставници и со училишниот тим. Кога потребното ниво на стручност не е достапно во училиштето, се вклучува надворешен ментор од универзитет, институт, научна, културна, уметничка, спортска или друга релевантна институција.

Менторството не е лична асистенција, ниту ја заменува наставата и одговорноста на училиштето. Тоа е насочено стручно и развојно водење во определено подрачје, со договорени цели, динамика и начин на следење. Кога ученикот покажува неадаптивен (негативен) перфекционизам, анксиозност, намалена мотивација, тешкотии во односите со врсниците или други социо-емоционални потреби, менторската работа се усогласува со советодавната поддршка на психологот, педагогот и другите соодветни стручни лица.

Кај дел од талентираните и надарените ученици асинхрониот развој, изразените интереси, различниот начин на размислување или искуството на неприфатеност можат да влијаат врз добросостојбата и врсничките односи. Училиштето ги следи овие аспекти и, кога е потребно, обезбедува советодавна поддршка и ги применува воспоставените механизми за превенција и заштита од врсничко насилство.

V.6. Забрзано напредување

Забрзаното напредување е посебна можност за ученик кој значително побрзо ги совладува предвидените содржини и за кого збогатувањето и продлабочувањето во вообичаеното темпо не обезбедуваат доволен развоен предизвик. Се применува кога е во најдобар интерес на ученикот, кога е стручно оправдано и кога се исполнети условите и

постапката утврдени со член 145 од Законот за основното образование и другите важечки прописи. При проценувањето се земаат предвид знаењата и способностите, мотивацијата, мислењето на ученикот и родителите/старателите, условите за продолжена поддршка и можноста за асинхрон когнитивен, емоционален и социјален развој.

Како можности може да се разгледуваат побрзо напредување во определен предмет, вклучување во активности на повисоко ниво, оптимизирање на совладани делови од програмата, предвремен упис или преминување во повисоко одделение. Нивното наведување не воспоставува право ниту непосредна можност за примена: секоја форма може да се користи само ако е дозволена и постапковно уредена со важечките прописи.

Одлуката се поврзува со план за подготовка, следење и поддршка во новата средина. Училишниот тим периодично ги разгледува академските, социјалните и емоционалните ефекти и предлага продолжување, приспособување или преиспитување на мерката. При доуредувањето на системот потребно е посебно стручно упатство да ги определи критериумите, постапката, потребната документација и одговорностите за различните форми на забрзано напредување.

За учениците со исклучително изразен потенцијал, чии знаења, способности и постигнувања значително го надминуваат нивото предвидено за возраста и одделението, се планира индивидуализирана развојна патека. Таа може да вклучува продлабочена и проширена програма, менторство, учество во активности на повисоко образовно ниво, соработка со надворешни стручни лица и, кога се исполнети законските и стручните услови, забрзано напредување.

V.7. Стимулирање, награди и стипендии

Признавањето на постигнувањата и материјалната поддршка претставуваат дополнителни мерки за стимулирање, но не ја заменуваат континуираната воспитно-образовна поддршка. Нивната цел е да го поттикнат натамошниот развој, да ги намалат финансиските пречки и да овозможат пристап до програми, опрема, литература, патувања, натпревари и други развојни можности.

Правата поврзани со наградувањето се остваруваат согласно важечката законска и подзаконска регулатива и пропишаните постапки. Училиштето, во рамките на своите надлежности, го информира ученикот и родителот/старателот, ја потврдува документацијата што ја издава и обезбедува потребна поддршка при пријавувањето.[19]

Стипендирањето се остварува согласно Законот за ученичкиот стандард, годишните програми, конкурсите и другите важечки прописи што ги определуваат категориите корисници, условите, критериумите и постапката. Училиштето, училишниот тим и надлежните институции ги информираат и ги поврзуваат учениците со достапните национални, локални, донаторски и други легитимни програми за финансиска поддршка, особено при преминот кон средното образование.[20]

---

[19] Правилник за начинот на доделување еднократна награда на талентиран и надарен ученик од основното образование кој постигнал резултат во категориите утврдени со Законот за основното образование.

[20] Закон за ученичкиот стандард и годишните програми и конкурси за остварување права од ученичкиот стандард.

При предлагањето и доделувањето поддршка се обезбедуваат транспарентни критериуми и еднаков пристап. Покрај постигнувањето, треба да се земат предвид реалните трошоци за развивање на потенцијалот и ризикот ученикот да остане без пристап поради социјални, економски или географски причини.

V.8. Организација, улоги и следење на поддршката

Училиштето ги вградува мерките и активностите во развојната и годишната програма за работа и обезбедува услови за нивна реализација. Директорот обезбедува организациски услови, време за тимска и менторска работа, распределба на одговорностите, потребни ресурси и партнерства со надворешни субјекти.

Училишниот тим за талентирани и надарени ученици ги разгледува индивидуалните потреби, предлага соодветна комбинација на мерки и ментор или друго одговорно лице, ја координира реализацијата и го разгледува ефектот од поддршката. Наставникот ги планира и реализира приспособувањата во наставата и прибира докази за напредувањето. Педагогот го координира педагошкото планирање и им дава поддршка на наставниците во поврзувањето на мерките со наставата. Психологот придонесува во согледувањето на мотивацијата, развојниот профил и добросостојбата и обезбедува советодавна поддршка во рамките на своите компетенции.

Ученикот учествува во поставувањето цели, изборот на активности и проценката на сопствениот напредок, согласно возраста и зрелоста. Родителот/старателот се информира, учествува во планирањето и дава повратна информација за интересите, оптоварувањето и ефектите од поддршката, без врз семејството да се пренесува одговорноста за обезбедување на училишните мерки.

Следењето ги опфаќа квалитетот и сложеноста на работата, напредувањето кон целите, самостојноста, креативноста, мотивацијата, примената на наученото, добросостојбата и реакцијата на обезбедените предизвици. Оценките, наградите и натпреварувачките резултати не се единствени показатели. Наодите се користат за проверка на поврзаноста меѓу профилот, целите, приспособувањата и резултатите и за продолжување, менување, проширување или постепено намалување на мерките.

При премин меѓу воспитно-образовните циклуси, во друго училиште или кон средното образование се обезбедува континуитет преку краток преглед на применетите мерки, постигнатиот напредок и препораките за натамошна поддршка, во согласност со прописите за заштита на личните податоци.

V.9. Стручни документи и услови за спроведување

За операционализирање на мерките и активностите, по донесувањето на Концепцијата, Бирото за развој на образованието, во соработка со Министерството за образование и наука и други релевантни институции, подготвува:

- насоки со примери за диференцијација, индивидуализација, збогатување и продлабочување во редовната настава;
- краток образец за почетно планирање на мерките во фазата на препознавање;
- образец и упатство за индивидуален план за воспитно-образовна поддршка, негова ревизија и разграничување и поврзување со ИОП кога е применливо;

- насоки за работа на училишниот тим и стандарди за избор, работа, надзор и одговорност на училишните и надворешните ментори;
- протокол и модел-договор за надворешно менторство и соработка, со правила за заштита на детето, доверливост, надомест, интелектуална сопственост и прекин на ангажманот;
- стручно упатство за проценка, планирање и следење на забрзаното напредување;
- насоки за подготовка, учество и поддршка на учениците на натпревари, со посебно внимание на правичноста и добросостојбата;
- информативни насоки за наградите, стипендиите и другите достапни облици на материјална поддршка;
- показатели и кратки обрасци за следење на напредувањето, ефектите од поддршката и преминот меѓу образовните периоди;
- програми за професионален развој на наставниците, стручните соработници, членовите на училишните тимови, менторите и директорите.

Во планот за спроведување се определуваат носителите, роковите, потребните финансиски, кадровски и материјални ресурси, начинот на пилотирање и следењето на примената. Прашањата што создаваат нови права, обврски, овластувања или финансиски импликации се доуредуваат со соодветни законски и подзаконски акти пред нивната редовна примена.

VI. УПРАВУВАЊЕ, УЛОГИ И ОДГОВОРНОСТИ

Грижата за развојот на талентираните и надарените ученици е заедничка одговорност на образовниот систем, училиштето, семејството и поширокаата средина. Со Концепцијата се воспоставува поврзан систем во кој секој учесник постапува во рамките на своите надлежности и професионални компетенции, а ученикот, неговиот развој и добросостојба се во средиштето на процесот.

Министерството за образование и наука ги обезбедува нормативните, програмските и финансиските услови за спроведување на Концепцијата и го координира нејзиното поврзување со другите политики во основното образование. Бирото за развој на образованието, согласно своите надлежности, ја обезбедува стручната и развојната основа преку подготовка и унапредување на методологии, насоки, инструменти и стручни материјали, професионален развој и советодавна поддршка на училиштата, како и следење на примената на Концепцијата.[21]

Основачите на училиштата придонесуваат за обезбедување просторни, организациски, материјални и технички услови и за поврзување на училиштата со ресурсите во локалната средина. Во рамките на своите можности, тие поддржуваат еднаков пристап до активности, менторство, натпревари и други развојни можности, особено за учениците од средини со ограничени ресурси.

Училиштето е непосреден носител на препознавањето, развивањето и следењето на потенцијалот, планирањето и реализацијата на поддршката и координацијата на процесот на идентификација. Специјализираните процени ги спроведуваат лица со соодветни професионални компетенции, а кога училиштето нема соодветни ресурси или кога случајот е сложен, се вклучува надлежна или овластена надворешна стручна институција.

[21] Закон за Бирото за развој на образованието; Закон за основното образование.

Надворешната процена и поддршка ја дополнуваат, но не ја заменуваат одговорноста на училиштето за планирање, реализација и следење на воспитно-образовната работа.

Процесите се вградуваат во развојната и годишната програма за работа, во планирањето на наставата, во работата на стручните органи и тела и во постојните механизми за самоевалуација и развој на училиштето. На тој начин не се воспоставува паралелен систем, туку се обезбедува усогласено дејствување на постојните училишни и системски структури.

VI.1. Училишен тим и координатор за талентирани и надарени ученици

Во училиштето се воспоставува училиштен тим за поддршка на талентирани и надарени ученици, кој има координативна и стручна улога. Тимот ги поврзува работењето на наставниците, стручните соработници и раководството, ги интегрира расположливите сознанија, предлага воспитно-образовна поддршка и обезбедува континуитет меѓу препознавањето, идентификацијата, планирањето, реализацијата и следењето. Тој не ги презема професионалните надлежности на членовите, ниту овластувањата на органите што донесуваат одлуки согласно закон.

Училиштето ги определува составот, координаторот и мандатот на тимот на начин утврден со закон, подзаконски акт или со друг соодветен акт донесен за примена на Концепцијата. Во постојаното јадро учествуваат наставници и стручни соработници, а составот се приспособува на возраста, потребите и подрачјето на потенцијалот. По потреба се вклучуваат ментор и други стручни лица, со уредена улога, доверливост и можен конфликт на интереси.

Директорот, во консултација со членовите на тимот, определува координатор според компетенциите, искуството, кадровскиот состав и организациските услови во училиштето. Координаторот ги организира состаноците, ја поддржува размената на неопходните информации, го следи извршувањето на договорените задачи и го обезбедува поврзувањето со ученикот, родителите/старателите, менторите и надворешните институции.

Тимот:

- ги разгледува податоците од препознавањето, развивањето и следењето на потенцијалот;
- го координира прибирањето дополнителни стручни наоди кога е потребно;
- предлага и усогласува мерки и активности согласно индивидуалниот профил на ученикот;
- предлага носители и ментор или друго одговорно лице за конкретната поддршка;
- го разгледува индивидуалниот план за поддршка и неговото спроведување;
- ја следи достапноста, оптоварувањето, напредувањето и добросостојбата на ученикот;
- предлага приспособување на поддршката и, кога е потребно, дополнителна или надворешна стручна процена;
- обезбедува континуитет при премин во друг образовен период, училиште или степен на образование.

Координативната улога на тимот не ги заменува професионалните надлежности на наставниците, педагогот, психологот, директорот и другите стручни лица. Наставничкото

набљудување и педагошкото планирање се разграничуваат од формалната психолошка проценка. Психолошките инструменти ги применува и толкува квалификуван и овластен психолог, а организациските, правните и финансиските одлуки ги донесуваат надлежните органи и лица.

Наставникот набљудува, користи стандардни педагошки алатки, обезбедува диференцирани можности, прибира докази и го следи ефектот од поддршката во рамките на своите компетенции. Педагогот го координира педагошкото планирање и ги поддржува наставниците, но не е по службена должност единствен координатор. Психологот ја планира и спроведува психолошката проценка, користи соодветни и дозволени инструменти, се грижи за доверливоста на протоколите и, кога е потребно, предлага супервизија или надворешно упатување. Директорот обезбедува законито постапување, време во работните обврски, организација, ресурси, професионален развој, партнерства и отчетност за функционирањето на системот.

Ученикот, согласно возраста и зрелоста, има право да биде информиран, да даде мислење, да учествува во целите и активностите и да побара преиспитување. Родителите/старателите се извор на информации и партнери во планирањето, имаат пристап до наодите согласно прописите и даваат согласност само кога е правно потребна. Нивното несогласување се разгледува по утврдена постапка, без врз семејството да се пренесува одговорноста за училишната поддршка.

Со протоколот се уредуваат составот и именувањето на тимот, мандатот, динамиката на работа, кворумот и одлучувањето, водењето записник, потпишувањето на интегрираниот стручен предлог, конфликтот на интереси и постапувањето при различни мислења или несогласување. Документацијата е кратка, функционална и поврзана со постојните евиденции.

VI.2. Професионален развој и ресурси

Квалитетот на системот зависи од компетенциите на наставниците, стручните соработници, директорите, координаторите и менторите. Поради тоа, работата со талентираните и надарените ученици се вградува во постојниот систем на професионален развој, согласно законската рамка и стандардите за професионални компетенции на воспитно-образовниот кадар.[22]

Професионалниот развој се насочува кон препознавање на различните начини на манифестирање на висок потенцијал; систематско набљудување и користење повеќе извори на информации; диференцијација, индивидуализација, збогатување и продлабочување; проектно, проблемско и истражувачко учење; индивидуално планирање и менторство; социо-емоционална поддршка; партнерство со родителите; тимска работа; и следење на ефектите од поддршката.

За психолозите и другите лица што применуваат специјализирани инструменти се обезбедува дополнително оспособување согласно професионалните стандарди и условите за користење на инструментите. За директорите и координаторите се обезбедуваат

[22] Закон за наставниците и стручните соработници во основните и средните училишта и подзаконските акти со кои се утврдуваат нивните професионални компетенции и професионален развој.

содржини за организација, законито управување со податоците, распределба на одговорностите и ресурсите, партнерства, тимска работа и отчетност.

Бирото за развој на образованието ги согледува потребите за професионален развој и, во рамките на своите надлежности, развива или обезбедува програми и стручни материјали, вклучително и акредитирани програми за обука кога тоа е предвидено со прописите. Професионалното учење се поврзува со непосредната практика преку обуки, советодавна и менторска поддршка, анализа на случаи, учење меѓу колеги и професионални заедници за учење.

Системското унапредување на поддршката подразбира содржините за препознавање, идентификација и воспитно-образовна работа со талентирани и надарени ученици соодветно да се застапуваат и во студиските програми за иницијално образование на наставниците и стручните соработници. Можноста за развивање регионални или универзитетски ресурсни центри се разгледува врз основа на анализа на потребите, надлежностите, стручните капацитети, одржливоста и финансирањето.

Училиштето ги користи сопствените човечки, организациски, материјални и дигитални ресурси и, кога тие не се доволни, воспоставува соработка со други училишта, високообразовни и научни установи, институции од областа на културата и спортот, акредитирани здруженија и други релевантни партнери. При распределбата на ресурсите се обезбедува правичен пристап, особено за учениците од рурални, социјално и економски неповолни и други помалку стимулирачки средини.

VI.3. Документација, евиденција и заштита на податоците

Документирањето е во функција на стручното планирање, следењето на развојот и обезбедувањето континуитет на поддршката. Се прибираат само податоци што се неопходни за целта, без создавање непотребна администрација и паралелни евиденции. Формалната педагошка документација и евиденција се водат согласно прописите со кои се уредува основното образование.

За ученикот за кој се обезбедува континуирана и планирана поддршка се развива развојно портфолио. Во него се поврзуваат избрани ученички продукти, информации за интересите и потенцијалите, релевантни согледувања на наставниците, стручните соработници и менторите, педагошко резиме на наодите потребни за поддршката, индивидуалниот план кога е изработен и податоци за применетите мерки и нивните ефекти. Оригиналните психолошки протоколи и лиценцираните тестовни материјали не се дел од портфолиото.

Развојното портфолио има педагошка и развојна функција. Тоа не е самостоен инструмент за идентификација и не претставува нова формална евиденција. Во почетната фаза се води во едноставна форма, а се проширува само кога сложеноста и времетраењето на поддршката го бараат тоа.

При премин во друго одделение, воспитно-образовен период, училиште или степен на образование се пренесуваат само релевантните информации потребни за континуитет на

поддршката, согласно прописите за педагошка документација, евиденција и заштита на личните податоци.[23]

Податоците од психолошките и другите стручни процени се доверливи и се користат само за целта за која се прибрани. Пристап имаат исклучиво овластени лица на кои податоците им се неопходни за професионалните задачи. Стручните протоколи и лиценцираните материјали се чуваат и користат согласно професионалните правила и условите на издавачот и не се користат за јавно означување, рангирање или споредување на учениците.

Документите за примена ги определуваат структурата на портфолиото, обрасците, одговорните лица, пристапот, роковите за чување, уништувањето или архивирањето и поврзувањето со постојната педагошка документација. Директорот обезбедува организациски и технички услови за законито постапување. Нова формална или дигитална евиденција се воведува само врз соодветна нормативна основа и со утврдени мерки за заштита. Доколку се воспостави збирна дигитална евиденција, таа содржи само минимален сет агрегирани податоци потребни за следење на опфатот, достапноста и правичноста, без доверливи психолошки наоди.

VII. ТРАНЗИЦИЈА И КОНТИНУИТЕТ НА ПОДДРШКАТА

VII.1. Појдовна определба

Потенцијалот на ученикот се развива и може различно да се манифестира во одделни развојни периоди и образовни ситуации. Кај дел од талентираните и надарените ученици когнитивниот, емоционалниот и социјалниот развој не се одвиваат со исто темпо, поради што потребите и начинот на обезбедување поддршка се менуваат во текот на школувањето. Затоа, поддршката не се врзува само за моментот на идентификација, туку претставува континуиран процес низ целото основно образование.[24]

Преминот во друго одделение, воспитно-образовен циклус или училиште не треба да доведе до прекин на веќе воспоставената поддршка. Во периодите на транзиција се подготвува краток преглед на развојот, применетите мерки, постигнатиот напредок и препораките; се определуваат лицата што ја преземаат поддршката и таа се приспособува на новиот образовен контекст.

VII.2. Принципи на континуитетот

Континуирано следење – развојот и реакцијата на ученикот на поддршката се следат во текот на школувањето, а сознанијата се користат за нејзино приспособување.
Документирана поддршка – релевантните сознанија, договорените развојни цели и применетите форми на поддршка се евидентираат јасно, функционално и во обем потребен за продолжување на работата.

[23] Закон за основното образование; прописите за педагошка документација и евиденција; Закон за заштита на личните податоци.
[24] Silverman, L. K. (1997). The construct of asynchronous development. Peabody Journal of Education, 72(3–4), 36–58.

Периодично преиспитување – планот за поддршка се разгледува во определени периоди и задолжително при позначајна промена во образовниот пат или развојните потреби на ученикот.
Јасно преземање на одговорноста – при секој премин се определуваат лицата што ја продолжуваат координацијата, наставната поддршка и следењето.
Учество на ученикот и семејството – ученикот и родителите, односно старателите, навремено се информираат и, соодветно на нивната улога, учествуваат во планирањето на транзицијата.
Приспособливост и правичност – поддршката не се пренесува механички, туку се приспособува на новата средина и се обезбедува без оглед на социјалниот, културниот, јазичниот или друг статус на ученикот.

VII.3. Континуитет низ основното образование

При преминот меѓу воспитно-образовните циклуси, училишниот тим за талентирани и надарени ученици обезбедува поврзување на претходните и новите наставници и стручни соработници. Се разгледуваат развојот, интересите, начинот на учење, постигнатиот напредок, формите на поддршка што дале резултат и потребите што остануваат актуелни. Новите наставници ги користат овие сознанија за да ја продолжат и приспособат поддршката во редовната настава и во другите воспитно-образовни активности.

Особено внимание се посветува на преминот од одделенска кон предметна настава и на преминот во последниот воспитно-образовен циклус. Промената на бројот на наставници, повисоките барања и развојните промени во адолесценцијата можат да влијаат врз мотивацијата, добросостојбата и подготвеноста на ученикот да ги покажува своите способности. Затоа, следењето ги опфаќа и социо-емоционалните аспекти и врсничките односи, кога тие се релевантни за учењето и развојот.

VII.4. Премин кон средно образование

Подготовката за премин кон средното образование започнува навремено и се поврзува со професионалната ориентација, интересите, способностите и развојните цели на ученикот. Основното училиште му помага на ученикот и на семејството да ги согледаат соодветните образовни можности и да донесат информирана одлука, без предодредување или ограничување на изборот.

Во согласност со законските надлежности и правилата за заштита на личните податоци, училиштето обезбедува релевантните сознанија за досегашниот развој и поддршка да бидат достапни при планирањето на понатамошното образование. Преносот на информации се врши со знаење и учество на ученикот и родителите, односно старателите, во обем потребен за продолжување на поддршката. Конкретната постапка, содржината на документацијата и начинот на координација со средното училиште се уредуваат со придружни стручни документи и со важечката регулатива.

VII.5. Континуитет за учениците изложени на поголем ризик од непрепознавање

При транзициите се обезбедува дополнително внимание за учениците со двојна исклучителност, учениците со пониски училишни постигања и висок потенцијал, учениците од социјално и економски ранливи семејства, од рурални и оддалечени

средини и учениците со јазични или културни специфики. Кај овие ученици промената на средината може да ги прекине воспоставените механизми на поддршка и повторно да го прикрие потенцијалот. Затоа, училиштето обезбедува навремена координација и активно следи дали поддршката продолжила и дали одговара на новите услови.

VII.6. Улоги и одговорности

Директорот создава организациски услови за континуитет на поддршката. Училишниот тим за талентирани и надарени ученици го координира процесот, го иницира преиспитувањето на поддршката и обезбедува релевантните информации да бидат достапни на лицата што ја преземаат работата. Наставниците ги пренесуваат стручните согледувања и ја приспособуваат наставата, а стручните соработници ја поддржуваат проценатa на потребите, професионалната ориентација, соработката со семејството и координацијата при преминот.

Родителите, односно старателите, се партнери во планирањето и обезбедуваат информации значајни за развојот и добросостојбата на ученикот. Ученикот учествува во согласност со возраста и зрелоста. Бирото за развој на образованието развива стручни насоки и материјали, обезбедува советодавна поддршка и ги користи сознанијата од следењето за унапредување на системот.

VII.7. Следење на континуитетот

Училиштето, како дел од следењето и самовреднувањето, проценува дали поддршката продолжува при промените во образовниот пат на ученикот, дали одговорностите се јасно преземени и дали новите форми на работа одговараат на неговите потреби. Следењето се организира преку едноставни и функционални механизми и не треба да создава непотребна административна оптовареност.

Сознанијата од училишното и системското следење се користат за унапредување на придружните протоколи, обрасци, стручни насоки и програми за професионален развој. На тој начин континуитетот станува составен дел од системот за препознавање, идентификација и воспитно-образовна поддршка, а не дополнителна активност што зависи од поединечна иницијатива.[25]

VIII. СЛЕДЕЊЕ, ВРЕДНУВАЊЕ И ИЗВЕСТУВАЊЕ

Следењето, вреднувањето и известувањето се составен дел од примената на Концепцијата и служат за обезбедување квалитет, правичност, континуитет и унапредување на системот за поддршка на талентираните и надарените ученици. Нивната цел не е само евидентирање на активностите и постигнувањата, туку утврдување дали воспоставените решенија се применуваат, дали поддршката е достапна, соодветна и делотворна и кои промени се потребни на училишно и системско ниво. Наодите се враќаат во планирањето и претставуваат основа за приспособување на поддршката, ресурсите и системските решенија.

[25] Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education. Psychological Science in the Public Interest, 12(1), 3–54.

Следењето се остварува на три меѓусебно поврзани нивоа: развојот и напредувањето на ученикот, реализацијата на Концепцијата во училиштето и примената и ефектите на национално ниво. Следењето на конкретниот ученик и приспособувањето на индивидуалната поддршка се уредени во деловите за препознавање и идентификација и за мерките и активностите. Во ова поглавје тие се опфаќаат само во обем потребен за поврзување со училишното и системското следење.

Следењето се вградува во постојните процеси на планирање, самоевалуација, развојно планирање и стручно следење. Постојните податоци се користат за повеќе однапред утврдени и оправдани цели само кога тоа е соодветно на целта, дозволениот пристап и прописите за заштита на личните податоци. Не се воспоставува паралелен административен систем, а обемот и деталноста на податоците се пропорционални на целта на следењето.

VIII.1. Рамка и индикатори за следење

Примената на Концепцијата се следи преку ограничен и функционален сет квантитативни и квалитативни индикатори. Пред почетокот на целосната примена се утврдува почетната состојба, за да може напредокот да се согледува во текот на времето. Индикаторите ги опфаќаат условите и ресурсите, процесите, непосредните резултати и развојните ефекти и овозможуваат согледување на опфатот, квалитетот, достапноста и правичноста на поддршката.

На ниво на ученикот се следат напредувањето кон поставените развојни цели, реакцијата на обезбедените предизвици, континуитетот на поддршката и, кога е релевантно, добросостојбата. Овие сознанија се користат за стручно планирање и приспособување на поддршката и се заштитуваат согласно нивната чувствителност. Во училишното и системското известување се користат агрегирани или анонимизирани податоци. Оценките, наградите и резултатите на натпревари може да бидат дел од податоците, но не се единствени показатели за развојот и ефектите од поддршката.

На ниво на училиштето индикаторите се однесуваат особено на:

- навременото препознавање и опфатот на учениците со различни форми на поддршка;
- функционирањето на училишниот тим и распределбата на одговорностите;
- примената на диференцијација, збогатување, индивидуално планирање и менторство;
- достапноста и користењето на училишните и надворешните ресурси;
- учеството на наставниците, стручните соработници и директорите во професионален развој;
- учеството на ученикот и родителите/старателите во планирањето и разгледувањето на поддршката;
- континуитетот при премин меѓу образовните периоди и училиштата;
- правичната застапеност и пристапот на учениците од различни социјални, економски, јазични, културни и географски средини, како и на двојно исклучителните ученици;
- условите, тешкотиите и ресурсите потребни за натамошно унапредување.

На системско ниво се следат опфатот и регионалната распределба, разликите во примената меѓу училиштата, достапноста на стручни и материјални ресурси, применливоста на протоколите и инструментите, потребите за професионален развој и ефектите од системските мерки. Кога тоа е оправдано, податоците се расчленуваат според релевантни основи за да се согледа правичноста, но се применуваат мерки што оневозможуваат идентификација или повторна идентификација на ученикот.

Конкретните индикатори, изворите и квалитетот на податоците, начинот на пресметување, почетните и очекуваните вредности, периодичноста, одговорните лица и формата на известување се утврдуваат со посебна рамка за следење и вреднување. При нејзиното развивање, во најголема можна мера, се користат постојните извори и процеси, а секое ново прибирање податоци се воведува само кога е неопходно и нормативно засновано.

VIII.2. Следење и самоевалуација на училишно ниво

Училиштето ја следи примената на Концепцијата во рамките на редовното планирање и самоевалуација. Училишниот тим подготвува краток периодичен преглед на реализираните мерки, достапноста и ефектите од поддршката, функционирањето на тимската и менторската работа, потребите на учениците и вработените и утврдените предизвици. Прегледот се вградува во постојните училишни извештаи, не содржи непотребни лични податоци и не претставува паралелна педагошка евиденција.

При самоевалуацијата се согледува дали учениците со висок потенцијал се препознаваат навремено; дали поддршката е поврзана со нивниот индивидуален профил; дали редовната настава обезбедува соодветен предизвик; дали надворешните можности се достапни под правични услови; и дали применетите мерки придонесуваат за напредување и добросостојба.

Посебно се анализира дали меѓу препознаените, идентификуваните и поддржаните ученици се застапени ученици од различни средини и дали се препознаваат учениците кај кои високите способности не се придружени со висок училиштен успех. Податоците не се користат за воспоставување квоти, туку за откривање можни пристрасности, пречки и нееднаквости во пристапот.

Сознанијата од следењето и самоевалуацијата се користат за унапредување на наставата, работата на училишниот тим, понудата на активности, професионалниот развој, партнерствата и распределбата на ресурсите. Потребните подобрувања се вградуваат во развојната и годишната програма за работа на училиштето.

Директорот обезбедува услови за прибирање и разгледување на податоците и за спроведување на договорените подобрувања. Координаторот и училишниот тим ги обединуваат релевантните сознанија, без пристап до податоци што не им се потребни за нивната функција. Стручните органи и тела ги разгледуваат наодите во рамките на своите надлежности.

VIII.3. Следење и вреднување на системско ниво

Бирото за развој на образованието, во рамките на своите надлежности, ја координира стручната и развојната компонента на системското следење, ги анализира наодите од

примената, подготвува национален стручен извештај и предлага мерки за унапредување. Министерството за образование и наука го разгледува извештајот, ги користи сознанијата за планирање политики, нормативни и финансиски решенија и обезбедува координација со другите надлежни институции. Во периодичната евалуација, кога е потребно за нејзината стручност и непристрасност, се вклучуваат високообразовни и научни установи, други надлежни институции и независни стручни лица.[26]

Системското следење се заснова на утврдените индикатори, податоците и сознанијата од училиштата, резултатите од самоевалуацијата, стручната и советодавната работа и периодичните истражувања и евалуации. Се користат податоци во обем неопходен за целта, со почитување на доверливоста, професионалната етика и прописите за заштита на личните податоци.[27]

Периодичната евалуација ја разгледува релевантноста, функционалноста, квалитетот, достапноста, правичноста и одржливоста на воспоставениот систем. Таа ги опфаќа искуствата на учениците, родителите, односно старателите, наставниците, стручните соработници, директорите и надворешните партнери и ги анализира условите што ја олеснуваат или ограничуваат примената. Динамиката и опфатот се утврдуваат со рамката за следење и вреднување, а по позначајни системски промени може да се спроведе и тематска евалуација.

Покрај бројот на препознаени и идентификувани ученици, евалуацијата ги разгледува квалитетот и разновидноста на поддршката, напредувањето и добросостојбата на учениците, функционалноста на постапките, правичноста на пристапот, професионалните и ресурсните потреби и разликите меѓу училиштата и средините. Квантитативните показатели се толкуваат заедно со квалитативни сознанија и не се користат за механичко рангирање на училиштата.

Резултатите се основа за унапредување на протоколите, инструментите, стручните насоки, програмите за професионален развој, механизмите за поддршка и системот на финансирање, како и за предлагање нормативни промени кога за тоа ќе се утврди потреба. За прифатените препораки се определуваат носителите, приоритетите и роковите за постапување, а нивната реализација се следи во наредниот циклус.

VIII.4. Национално известување и користење на резултатите

Врз основа на националното следење и периодичната евалуација се подготвуваат извештаи за примената на Концепцијата. Извештаите даваат преглед на почетната состојба и постигнатите промени, разликите во достапноста и квалитетот, утврдените предизвици, преземените мерки и препораките за натамошен развој. Во согласност со прописите се обезбедува јавно достапен преглед на клучните наоди.

Известувањето треба да биде пропорционално и насочено кон донесување одлуки. Во јавните извештаи се прикажуваат агрегирани податоци и наоди што не овозможуваат идентификација на ученик. Деталните стручни податоци се користат само од надлежните лица и институции и исклучиво за утврдената цел.

---

[26] Закон за Бирото за развој на образованието; Закон за основното образование.

[27] Закон за заштита на личните податоци и прописите со кои се уредуваат педагошката документација и евиденција во основното образование.

Наодите се користат за планирање на стручната и советодавната поддршка на училиштата, развивање и ревидирање на ресурсите и инструментите, насочување на професионалниот развој, обезбедување правичен пристап и донесување одлуки за понатамошниот развој на системот.

По донесувањето на Концепцијата се подготвуваат рамка со индикатори и почетни вредности, краток училиштен образец за периодичен преглед, методологија за системско следење и евалуација и модел за национално и јавно известување. Овие документи се применуваат и се вреднуваат во рамките на пилотирањето на клучните протоколи, инструменти, обрасци и организациски решенија во избрани основни училишта. Наодите од пилотирањето се користат за нивно стручно унапредување, процена на применливоста и планирање на постепеното воведување на системот.

Табела 1. Приоритетни документи и активности за спроведување

Документ или активност	Главни носители	Намена	Проверка во практика
Национален протокол за препознавање и идентификација	МОН и БРО со стручни институции	Единствена, правична и применлива постапка	Пилотирање
Рамка за инструменти и психометриска поддршка	МОН, БРО и овластена високообразовна или научна институции	Избор, адаптација, стандардизација и професионална примена	Пилотирање
Насоки и обрасци за поддршка, план, тимови и менторство	БРО со училиштата и стручните здруженија	Практична примена на мерките и активностите	Пилотирање
Упатство за забрзано напредување и транзиција	БРО и МОН со релевантни институции	Стручна процена, планирање и континуитет на поддршката	Пилотирање
Програми за професионален развој	БРО	Оспособување на наставници, стручни	Почетна примена и евалуација

Документ или активност	Главни носители	Намена	Проверка во практика
		соработници и директори	
Рамка за следење, евалуација и известување	МОН и БРО	Почетни податоци, системско следење и известување	Пилотирање